

Iwona RZEPNIKOWSKA
(Toruń)

Cztery pory roku według Aleksego Remizowa

Spośród pisarzy przełomu wieku XIX i XX twórczą interpretacją rosyjskiego folkloru, słowiańskiej mitologii i bajki w szczególności wyróżnia się Aleksy Remizow, czego dobrym przykładem jest cykl bajek zatytułowany *Посолонь* (1907). Autor jednej z niewielu, za to najbardziej wnikliwej recenzji powyższego utworu, Maksymilian Wołoszyn, podkreślał zdolność, z jaką Remizowowi udało się wniknąć z jednej strony w świat archaicznych obrzędów, z drugiej zaś – w świat fantazji dziecięcej¹. Inny wybitny poeta Srebrnego wieku, symbolista Andriej Biely pisał o zbiorze *Посолонь* jako próbie wyjścia poza dotychczasowe, przeważnie dość dalekie od etnograficznej rzetelności wykorzystanie materiału folklorystycznego.

Sam Remizow też bardzo wysoko cenił swoją debiutancką książkę, co potwierdza jedna z dedykacji, jakimi pisarz opatrywał zwykle wydania tego utworu, kiedy obdarowywał nimi swoją żonę:

Я так верил в эту книгу – вся она от легкого сердца. И память о какой-то такой весне, о которой знаю в минуты «тихого духа», *Посолонь!* Больше такого не напишу: это однажды. В мире сейчас такое – это не нужно, но без этого не обойдешься. *Посолонь* из самых земляных корней. Это молодость!²

---

¹ Pod za: M. Козьменко, *Двоякая судьба Алексея Ремизова*, [w:] А. М. Ремизов, *Избранные произведения*, сост. и примеч. М. Козьменко и И. Кашириной, предисл. М. Козьменко, Москва 1995, s. 9.

² Н. Кодрянская, *Алексей Ремизов*, Париж 1959. Pod. za: А. М. Ремизов, *Избранные произведения*, s. 402.

O znaczeniu omawianego cyklu bajek dla Remizowa świadczy także fakt, iż pisarz ciągle powracał do obrazów i motywów *Posoloni*, adaptując je m.in. dla potrzeb baletu i pantomimy. Ponadto stworzył szereg rysunków bohaterów zbioru, ich imionami niejednokrotnie obdarzał swoich znajomych. Omawiany utwór jest jednak przede wszystkim poetyckim obrazem czterech pór roku i właśnie ten jego aspekt został wyeksponowany w poniższej analizie.

Весна-красна

Монашек, Красочки, Кострома, Кошки и мышки, Гуси-лебеди, Кукушка, У лисы бал

W wiosennym cyklu bajek zdecydowanie przeważają gry i zabawy dziecięce: красочки, кострома, кошки и мышки, гуси-лебеди³. Rozpatrywanie ich z punktu widzenia postaw wyodrębnionych przez teoretyków zabawy pokazuje, że dominuje w nich duch rywalizacji, współzawodnictwa (*agon*)⁴. Taki właśnie typ zabaw zdaje się najlepiej odpowiadać ogólnej tendencji przenikającej tradycyjne wiosenne świętowanie, a polegającej na podejmowaniu aktywnych działań. Niezwykle istotne jest bowiem to, że wybranym przez Remizowa zabawom towarzyszy niezwykła wesołość, śmiech, zgiełk, nadmiar ruchu. W pewnym momencie zabawy następuje niespodziewane przyspieszenie tempa i wszystko kończy się jednym wielkim bałaganem. W wymienionych działaniach odnajdujemy zatem również przejawy wywołanego gonitwą, znaczną szybkością specyficznego oszołomienia (*ilinx*), co doskonale łączy się z wiosenną ideą rekreacji życia, kształtowania nowego ładu, którego załączki powstawały właśnie podczas takiego rozgardiaszu. Miejsce więc charakterystycznego dla zimowego świętowania biernego oczekiwania rozstrzygnięć od losu zajmuje rytualna wrzawa, wkraczanie w nowe życie wręcz z siłą i z impetem⁵. Dodatkowego znaczenia nabiera fakt, że podobne zachowania nasilają się w okresie zaawansowanej wiosny, gdy kreacja ludzkiego świata stawała się właściwie faktem dokonany.

Wchodzące w skład wiosennego cyklu bajek zabawy i gry stanowią jeden z wielu stosowanych przez Remizowa sposobów eksponowania atmosfery niezwykłości, ponieważ, podobnie jak święta, przeciwstawiają się one życiu rzeczywistemu, wyodrębniają się z

³ Wszystkie cytaty i tytuły bajek Aleksego Remizowa pochodzą z wydania A. M. Ремизов, *Избранные произведения*, сост. и примеч. М. Козьменко и И. Кашириной, Москва 1995, cz. *Посолонь*, s. 21-92.

⁴ R. Caillois, *Żywioł i ład*, Warszawa 1973, s. 307-328.

⁵ Piszą o tym m.in. A. Zadrożyńska, *Powtarzać czas początku*, cz. 1. *O świętowaniu dorocznych świąt w Polsce*, Warszawa 1985, s. 126; P. Kowalski, *Modlitwa i milczenie. Wprowadzenie do antropologii ciszy*, „Literatura Ludowa” 2004, z. 4-5, s.8.

całokształtu egzystencji. Te ich właściwości dodatkowo wspierają bohaterowie. Obserwując bowiem uczestników Remizowowskich zabaw trudno oprzeć się wrażeniu, że nikt tu nikogo nie udaje, nie naśladuje. Bohaterami wydają się prawdziwe kwiaty (*Красочки*), myszy (*Кошки и мышки*), gęsi, wilk (*Гуси-лебеди*), autentyczny bies i anioł (*Красочки*). Brak postawy nazwanej przez Rogera Caillois *mimicry* cechuje nawet zabawę o nazwie *кострома*, mimo że w przeciwieństwie do pozostałych bawią się w nią dzieci. Tytułowa postać najwyraźniej jednak nie należy do świata ludzi (*Чуть только лес оденется листочками и теплое небо завьется белесыми хохолками, сбросит Кострома свою колючку – ежовую шубку [...]*), choć nie jest łatwo określić jej tożsamość (por. np. *Идет она по тальм болотцам, по вспаханым полям да где-нибудь на зеленой лужайке и ляжет; лежит-валяется, брюшко себе лапкой почесывает, брюшко у Костромы мякенькое, переливается*)⁶.

Kulminację analizowanych dotąd zabiegów rekreacji ludzkiego świata stanowi w zasadzie jedyny przywołany przez Remizowa w wiosennym cyklu bajek obrzęd, a mianowicie „pogrzeb kukułki” (*похороны кукушки*). Urządzano go 40 dni po Wielkanocy, w tygodniu, który nazywano rusalnym⁷. Według tradycyjnych przeswiadczeń był to czas, gdy życie już na dobre wyłoniło się z chaosu zimowego uśpienia, gdy przyroda wyraźnie zwracała się ku odnowie, czego najlepszym dowodem były ożywione zielonością łąki i pola. Mimo to świat nie był jeszcze w pełni wykreowany. Ogniwem warunkującym powodzenie wszystkich dotychczasowych poczynań człowieka była życiodajna woda, którą starano się sprowadzić na ziemię. Jak zwykle w takich wypadkach, odwoływano się do pośrednictwa dusz zmarłych, zwłaszcza tych, znajdujących się w stanie wiecznej potencjalności, wynikającej z faktu, iż nie przeszli oni przez wszystkie fazy swej ziemskiej wędrówki. Tę niejako zatrzymywaną przez nich potencję życia starano się uwolnić i w postaci życiodajnej wody oddać ją ziemi oczekującej wilgoci⁸. Takim obrzędem zaklinalnia urodzaju, a dokładniej warunkującego go

⁶ Na podstawie informacji zawartych w tekście można wnioskować, że jest to istota bardzo przyjaźnie usposobiona do zwierząt (*А так она никого не ест, только представляется: поймает своим желтеньким усиком мушку какую, либо букашку, пососет язычком медовые крылышки, а потом и выпустит, - пускай их!*) i ludzi, zwłaszcza zaś do dzieci (*Еще любит Кострома с малыми ребятками повозиться, поваландаться: по сердцу ей лепуны-щекотуньи махонькие*). Jest ponadto wielkim łasuchem (*Любит Кострома попризновать, блингов поест да кисельку клюквенного со сливочками да с пеночками*). Opuszczając wiosną stodołę, w której, jak można sądzić, zimuje, przemierza zaorane pola i zielone łąki. W ten sposób zdaje się uosabiać wiosnę i urodzaj, odradzanie się przyrody.

⁷ А. В. Юдин, *Русская народная духовная культура*, Москва 1999, s. 147.

⁸ Dowodem ludowych przekonań o szczególnej roli deszczu w tym czasie są następujące wypowiedzi: «Дожди нужны до Ивана, а след Ивана от них проку нет»; Вымолите, детки, дождя до Ивана, а после я и сам, грешный, умолю. Zob. А. Ермолов, *Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах*, t. 1-4, СПб 1901-1905, s. 346-349. Podają za: В. А. Смирнов, *Обряд «крещения» и «похорон кукушки» и купальская обрядовая поэзия восточных славян*, „Русский фольклор” 1981, т. XX, s. 70.

deszczu, był właśnie „pogrzeb kukułki”⁹. Remizow jest zadziwiająco wierny w odtworzeniu składających się na niego czynności i rekwizytów. Najprawdopodobniej wynika to z pogańskiej genezy analizowanego obrzędu, doskonale odpowiada zamysłowi twórczemu Remizowa, który w zabawach i obrzędach szukał przejawów mitycznych wierzeń.

Tak więc zgodnie z ludową tradycją uczestniczkami analizowanych działań kultowych są niezamężne dziewczęta. Przybrane w wianki, niosą tytułową „kukulkę” poza granice wsi, po czym umieszczają ją na gałęzi brzozy¹⁰. Tu odbywa się najważniejsza część rytuału, tzw. *кумение* (powinowactwo). Polega ono na tym, że dziewczęta splatają gałązki wspomnianego drzewa, tańczą w korowodzie, śpiewając przy tym stosowne pieśni, w których zwracają się do głównej bohaterki obrzędu, a następnie całują się i spożywają wspólny posiłek (*поели лепешек*). Wszystko kończy jedna z magicznych technik wywoływania deszczu, czyli kąpiel w rzece, połączona z najbardziej rozpowszechnionym sposobem wróżenia, polegającym na puszczaniu wianków na wodę. Wydawać by się mogło, że dziewczęta najbardziej powinny być zainteresowane zamążpójściem¹¹, tymczasem uczestniczki Remizowskiego „pogrzebu kukułki” pytają ptasią wyrocznię o to, ile lat życia mają jeszcze przed sobą: *кукушка, кукушка, сколько годов мне осталось жить?* Nie jest to jednak odstępstwo od reguły, ponieważ kukułce przypisuje się zdolność wieszczenia w zasadzie w dwóch sprawach - miłości i śmierci¹². Tym niemniej pytanie o długość życia wnosi do utworu pewien odcień niepokoju i tajemnicy.

Лето-красное

Калечина-Малечина, Черный петух, Богомолье, Купальские огни, Воробьиная ночь, Борода, Кикимора

Lato to u Remizowa okres przede wszystkim tajemniczy i groźny, przesiąknięty nadprzyrodzonymi mocami i zdarzeniami. „Nieoswojone” częściej przenika do ludzkiej ekumeny samoistnie niż bywa przywoływane w sposób rytualny. Nie jest to jednak siła na stałe dezorganizująca ludzki kosmos. I rzecz nie tylko w podejmowaniu przez człowieka

⁹ В. А. Смирнов, *Обряд «крещения» и «похорон кукушки»*, s. 62-70. Zob. także A. Woźniak, *Marzana – Kostroma – Kupala w obrzędowości polskiej i wschodniosłowiańskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 1997-1998, t. XLV-XLVI, z. 7, s. 195-202.

¹⁰ W zależności od regionu „kukulkę” mogła wyobrażać zielona gałązka ubrana w strój niewieści, kukła ze słomy lub szmatek, a także chustek do nosa. В. А. Смирнов, *Обряд «крещения» и «похорон кукушки»*, s. 68.

¹¹ Z kukań wrócono czas dzielący dziewczynę od wesela. W tym celu należało liczyć kukania, wygłaszając stosowną formułę: *Кукuleczко, panienczко / z paproci i ziela, / powiedz mi, ile lat / do mego wesela*. S. Czernik, *Trzy zorze dziewicze. Wśród zamawiań i zaklęć*, Łódź 1984.

¹² Najbardziej wyczerpująco na temat bogatej symboliki kukułki w tradycji ludowej pisze A. Gura (A. В. Гупа). Zob. tegoż *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва 1997, s. 682-709. Część z tych informacji zamieszczono w *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Москва 2002, s. 271-272.

zabiegów porządkowania świata. Częstość takich zabiegów samoregulacji dokonuje sama przyroda. Daje się przy tym zauważyć swoiste zafascynowanie Remizowa wpisaną w ludowe pojmowanie świata możliwością zaistnienia zjawisk niezwykłych, nieoczekiwanych i wyjątkowych, zafascynowanie nieustannym przekraczaniem granicy między *sacrum* i *profanum*.

Wymownym tego przykładem są bajki *Черный петух*, *Купальские огни* i *Воробьиная ночь*. W pierwszym z przywołanych tekstów groza zaświatowego porządku wkracza do przestrzeni śmiertelników w postaci najrozmaitszych plag (*Коровья смерть да Веснянка-Подосенница*, *Подтынница*, *Навозница*, *Веретенница*, *Болотница*), zagrażających ludziom i zwierzętom hodowlanym (*им бы портить скотину, вынимать румянец из белого лица, вкладывать стрелы в спину, крючить на руках пальцы, тряся трясти тело*). W takich okolicznościach należało oczywiście przedsięwziąć odpowiednie środki zaradcze, takie same, jak w krytycznych momentach cyklu rocznego¹³. Ponieważ w kulturze ludowej zdolność do pokonywania złych mocy przypisywano m.in. kogutowi, ten właśnie ptak staje się głównym bohaterem opisywanych w bajce czynności apotropaicznych. Polegają one na schwytaniu czarnego kura, trzykrotnym obniesieniu go wokół rozpalonego za wsią ogniska z nawozu, a następnie odwiedzenia z nim każdego domostwa, czemu towarzyszy wygłoszenie magicznego zaklęcia: *А, ай, ату, сгинь, пропади, черная немочь!* Ostatnim aktem opisywanych praktyk jest spalenie koguta w ognisku, co w połączeniu z rytualną wrzawą, wywołaną biciem w kosy i żeliwne garnki, należy odczytać jako ofiarę, złożoną bóstwom chtonicznym. Skuteczność opisywanych działań podnosi przestrzeganie pozostałych zasad, obowiązujących w tego rodzaju praktykach, stwarzających warunki uczestnictwa w porządku *sacrum*. Wszystko zatem odbywa się nocą z czwartku na piątek, z zachowaniem tajemnicy, przy udziale dziewcząt. Orszakowi przewodzi naga dziewczyna, dosiadająca jarzębinowego kija z ubijakiem na plecach i łuczywem w ręku. Za nią postępuje dwanaście dziewcząt w białych koszulach i dwanaście w czarnych spódnicach. One również używają przedmiotów o właściwościach intersferycznych: sierpów i pogrzebaczy. Na końcu orszaku kroczą pozostali, młodzi i starzy, mieszkańcy wsi, co już niezupełnie zgadza się ze scenariuszem tego rodzaju obrzędu¹⁴.

Kto podejmuje akcję magiczną w środku nocy, lokuje się w sytuacji przedczasowej, poprzedzającej stworzenie świata. Jedynie bowiem wracając do mitycznego początku, można

¹³ M. Eliade, *Sacrum, mit, historia*, przeł. A. Tatariewicz, Warszawa 1974, s. 107; P. Kowalski, *Modlitwa i milczenie*, s. 10; A. В. Юдин, *Русская народная духовная культура*, s. 42-43.

¹⁴ Т. А. Агапкина, [hasło:] *Опахивание*, [w:] *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Москва 2002, s. 345.

było wyposażyc jednostkę i Kosmos w nowe energie i nadać im nowy kształt. Mimo to wraz z zakończeniem opisywanych wyżej czynności bohaterowie bajki Remizowa nie uwolnili się od sił zła. Na skraju wsi, a więc na granicy światów, razem ze swoją córką mieszka wiedźmak Pachom. Choć takim osobom należącym do *orbis exterior* przypisywano zarówno wielkie moce magiczne, jak i uzdrawiające, u Remizowa przeważa jego negatywne wartościowanie. Pachom nocami przygotowuje wywołującą niekorzystne skutki świecę z tłuszczu dziecka (*той свечой наведет колдун мертвый сон на человека и на всякую Божию тварь*)¹⁵, w jego chacie swoistą gością znajduje wszelka siła nieczysta (*Собирается нечисть зноем в полдень к ведьмаку Пахому, (...), там ей попить, там ей поесть*), do niego należał też złożony w ofierze przez wieś czarny kogut. Dlatego Pachom nie pozostaje bierny wobec zaistniałej sytuacji, rzucając urok na przewodniczkę obrzędu Alonę: *Чтоб у нее, у миленькой, и спинушка и брюшенько красным опухом окинулись и с зудом.*

Według tradycyjnych przekonań do najniebezpieczniejszych okresów z powodu obecności mocy zaświatowych należy przesilenie letnie. I tak właśnie, jako czas niezwykle wręcz aktywności siły nieczystej, noc świętojańską ukazuje Remizow. W przedstawionej przez pisarza swoistej paradzie demonów uczestniczą zarówno postaci tradycyjnie łączone z ludową demonologią (Чёрт, Водяной, Леший и Домовой), jak i mniej znane, np. Криксы-вараксы, czyli personifikacja płaczu dziecka, następnie Вытарашки personifikacja miłosnych uniesień oraz змея Скоропея. Wbrew bajkowym skojarzeniom do kategorii postaci demonicznych należałoby zaliczyć Iwana-carewicza, zwłaszcza zaś Jagę, która pod wieloma względami przypomina wiedźmę. Remizowska noc Kupały to także czas takich niezwykle zdarzeń, jak zakwitający kwiat paproci czy wydobywanie się na powierzchnię ziemi zakopanych skarbów.

Niezwykle charakterystyczną cechą tej, jak i wielu innych bajek Remizowa jest nieustanne dążenie pisarza do nadawania wszystkim siłom i postaciom demonicznym określonych nazw. To jeden z przejawów odczucia realności sfery nadprzyrodzonej, ale też oswojania świata, przywracania kosmicznego ładu – nadając bowiem imię nawet najbardziej nieokreślonego i dziwnemu zjawisku, wydobywa się je z nieodróżnicowanego chaosu¹⁶.

Ponadto Remizow potęguje tajemniczość letniej przyrody przez opisywanie zjawisk wyłamujących się ze statystycznej normy, uważanych za zaburzenia w harmonijnym

¹⁵ Blask takiej świecy sprowadza mrok, zasłania prawdę i ułatwia dokonywanie kradzieży. Użyty do jej wykonania niezwykle surowiec, czyli tłuszcz wytopiony z ciała zbrojcy, nowonarodzonego dziecka lub tzw. „porońca”, sprawiał, że, kiedy była zapalona w domu, w którym dokonywano rabunku, nikt nawet się nie poruszył. Zob. na ten temat P. Kowalski, *Leksykon. Znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa 1998, s. 558.

¹⁶ P. Kowalski, *Leksykon. Znaki świata*, s. 165-168 i 340-342.

funkcjonowaniu Kosmosu. Do takich budzących niepokój anomalii przyrodniczych należy np. jednoczesność słońca i deszczu (*Купальские огни*) oraz zjawisko tzw. suchej burzy (*Воробьиная ночь*)¹⁷. Po całonocnych błyskawicach dopiero nad ranem zaczyna padać oczyszczający świat deszcz. Remizow zdaje się odwoływać do tych wierzeń związanych z piorunem, według których ma on zdolność przywracania ładu kosmicznego, pokonywania sił demonicznych. Wśród grzmotów i nieustannie rozświetlających mrok nocy błyskawic odbywa się swego rodzaju przepędzanie niepotrzebnych już demonów, ponieważ dokonały one swego dzieła, dzieła odnowienia przyrody. Przekonującym tego dowodem jest opisany w następnej w kolejności bajce żniwny zwyczaj tzw. „zawiazywania brody” (*Борода*). Będąc okresem wieńczącym wcześniejsze techniczne i symboliczne wysiłki ludzi, żniwa oznaczają zamknięcie starego stadium wegetacji i stopniowe przechodzenie do „nowego”. Wyrazem owej chęci wytworzenia ciągłości wegetacyjnej, zapewnienia urodzaju w przyszłym roku, jest właśnie m.in. zostawienie na polu kłosów, określanych mianem „brody”. Skupioną w niej siłę rozrodczą plonów starano się przekazać kolejnemu okresowi przyrodniczemu. Przejawem troski człowieka o własny byt, szczęście i powodzenie w gospodarstwie jest ponadto towarzyszący zawiazywaniu „brody” zwyczaj tarzania się po glebie. W ten sposób zachodzi wymiana energii między dokonującą tego kobietą a rolą. Wyczerpanej rodzeniem ziemi udzielała się niewieścia płodność, kobieta prosiła zaś o zwrot siły, zużytej podczas żniw: *И катается молодка по жнивью, просит и молит свою ниву. (...) Нивка, отдай мою силу!*

Осень темная

Бабье лето, Змей, Разрешение пут, Плача, Троецыпленница, Ночь темная, Снегурушка

Okresem, który zdaje się nie odgrywać większej roli w dorocznej obrzędowości ludowej, jest jesienne zrównanie dnia z nocą, oznaczające stopniowe pograżanie się świata w coraz większych ciemnościach. Ponieważ zapowiedź panowania nocy pojawiła się już przy przesileniu letnim, zdaniem etnografów, ludzie w gruncie rzeczy oczekują teraz przynoszącego zwycięstwo życia przesilenia zimowego, traktując jesień jedynie jako wstęp do zimy¹⁸.

U Remizowa jesień budzi ambiwalentne uczucia. To pora obfitości, zbierania wszelkich płodów, przygotowywania zapasów na zimę (szatkowania kapusty, smażenia

¹⁷ Na temat tego zjawiska zob. m.in. С. Н. Доценко, «Воробьиная ночь» Алексея Ремизова, «Русская речь» 1994, № 2, s. 103-106; А. Л. Топорков, *Воробьиная ночь*, «Русская речь» 1988, № 4, s. 136-139.

¹⁸ H. Czerwińska, *Час святецкий в традиционной культуре народной*, „Lud” 1984, t. 68, s. 86.

konfitur), ale i wyczerpywania się życiodajnej potencji świata, jego obumierania. Tego rodzaju odczucia są spowodowane coraz wcześniej zapadającym zmrokiem, dłuższymi nocami, budzącymi lęki i zagrożenia. Tę ambiwalentną sytuację zawieszenia praw rządzących Kosmosem, odczuwaną zarówno przez ludzi, jak i zwierzęta, dobrze ilustruje bajka *Змей* - opowieść o chłopcu, który zapragnął unieść się w przestworza jak latawiec. Próba zakończyła się upadkiem, ale Piet'ka nie traci nadziei na pomyślne zrealizowanie swego marzenia (*Конечно, все дело в хвосте, отрицую хвост, хвачу на седьмое небо уж прямо к Богу либо птицей за море улечу, совью там гнездо, снесусь...*). Odwzorowując sytuację zawieszenia praw, bycia świata „pomiędzy”, szaleńczy zamysł chłopca odczytywany w kategoriach symbolicznych w gruncie rzeczy oznacza również stan początku poprzedzającego kosmogonię. W ten sposób autor *Posoloni* wyraża nadzieję na wyłonienie się z amorficzności chaosu odnowionego i pełnego witalności świata. Dlatego sytuacja odwzorowująca chaos zaświatów i śmierci, rozumiana jako niezbędny etap do odrodzenia świata, uzyskania przez niego nowej energii, pojawia się u Remizowa w różnych wariantach i w różnych typach jesiennego świętowania. Jednym z najbardziej wymownych przykładów jest bajka *Плача*, odtwarzająca rytualny lament panny młodej. Znajdująca się w fazie przekształcenia, pozbawiona jednoznacznej definicji panna młoda jak żadna inna postać najlepiej wyraża ideę przejściowości, utraty poprzedniego i nienabycia jeszcze nowego statusu. Wesele to ponadto przejaw wspólnoty człowieka i natury¹⁹, dlatego bohaterka bajki Remizowa z prośbą o pomyślność na nowej drodze życia zwraca się do całego Kosmosu, rozszerzając tym samym kosmogonię „płaczu” (tożsamość mikro- i makrokosmosu)²⁰.

Зима лютая

Корочун, Медведюшка, Морщинка, Пальцы, Зайчик Иваныч, Зайка, Медвежья колыбельная песня

Wielu badaczy podkreśla, że w tradycyjnej kulturze ludowej czas świąteczny trwający od Wigilii Bożego Narodzenia do Chrztu Pańskiego (ros. Крещение) był czasem naznaczonym magią pożyteczną i tworzeniem nowego porządku w aspekcie agrarno-vegetacyjnym jako podstawie bytu. Do tego rodzaju zabiegów, kreujących dobry czas na

¹⁹ Niedopełnienie obowiązku zamążpójścia było odbierane jako niebezpieczne zwłaszcza w porze wiosennych narodzin przyrody, dlatego starano się usunąć rozbieżności między bezpłodnością niezamężnych kobiet a fazą roku, przywracającą roślinom plenność, zaprzęgając panny, a także kawalerów do kloca lub urządzając tzw. podkoziołek. D. Niewiadomski, *Orka i siew. O ludowych wyobrażeniach agrarnych*, Lublin 1999, s. 31-32.

²⁰ To ciekawe spostrzeżenie na temat lamentu Remizowskiej panny młodej należy do autorki komentarza do bajek Remizowa. Zob. А. Ремизов, *Посолонь*, [w:] А. М. Ремизов. *Избранные произведения*, s. 408.

nadchodzący rok należały chociażby wróżby, post, a następnie rytualne spożywanie potraw. Tymczasem u Remizowa jedyną czynnością kultową, skoncentrowaną na magicznym prowokowaniu dobrego czasu, wyrażającą troskę o własny byt, szczęście i powodzenie w gospodarstwie jest karmienie mrozu kisielom (*Корочун*). Natomiast w zimowej części cyklu bajek Remizowa stosunkowo dużo jest opowieści fabularnych o charakterze inicjacyjnym (*Морщинка, Зайчик, Иваныч, Зайка*). Ich bohaterowie podejmują bowiem wyprawy poza przestrzeń własnego, oswojonego świata, narażając się na liczne zagrożenia. Inicjacyjną symboliką nacechowane są zwłaszcza spotkania z różnymi dziwnymi postaciami, zamieszkującymi bagna, lasy, zamki, a także doświadczane przez protagonistów po raz pierwszy uczucia i zjawiska (strach, śmierć, ale też i pozytywne odczucia, jak miłość, odpowiedzialność, współczucie, troska). Zatem przekraczając granicę światów, bohaterowie bajek Remizowa pokonują przede wszystkim ograniczenia własnej kondycji, własne lęki i słabości. Prowadzi to oczywiście do ich wewnętrznej przemiany, do otrzymania nowych właściwości. Zgodnie z wyobrażeniami magicznymi oznacza to również, że udziałem bohaterów była czasowa, symboliczna śmierć, warunkująca wszelką zmianę statusu. W ten metaforyczny sposób Remizow pokazuje, że stan zimowego uśpienia, stagnacji ma charakter przejściowy, jest jednak niezbędny do tego, by świat odrodził się w nowej, lepszej postaci.

Specyficznym wyrazem przekonania o cykliczności zmian, jakim podlega świat, o jego periodycznej regeneracji jest bajka *Медведюшка*. Akcja tej opowieści o przyjaźni dziewczynki z niedźwiadkiem zaczyna się zimą i kończy wraz z następną zbliżającą się porą chłódów, rozgrywa się zatem w ciągu jednego roku. Przypomina tzw. teksty-żywoty, opowiadające o całym życiu np. rośliny, a także pewne działania rytualne. Sakralność i szczególnie moc oddziaływania tego typu opowieści wynikała z magii skondensowanego w nich czasu²¹. Opowiadanie takiej historii, podobnie jak opowiadanie mitów kosmogonicznych, jest próbą spowodowania zmian o charakterze ontologicznym²². Najbardziej czytelnym upostaciowaniem wyrażanej przez omawianą bajkę idei wiecznej odnowy życia jest centralna postać tej historii, a mianowicie niedźwiedź. Ale to nie jedyny występujący w zimowych bajkach przedstawiciel świata zwierząt, łączony z powyższą zasadą. Głównym bohaterem dwóch bajek zimowego cyklu jest zając. Obecność tego kojarzonego głównie z wiosną gryzonia także stanowi magiczną formę zapowiedzi wyłonienia się życia.

²¹ С. М. Толстая, *Мифология и аксиология времени в славянской народной культуре*, [w:] *Культура и история: славянский мир*, отв. ред., И. И. Свирида, Москва 1997, s. 77.

²² Wynika to z faktu, że przywołanie czasu mitycznych zdarzeń pozwala (symbolicznie) zyskać energie i moce, jakie świat musiał posiadać *in illo tempore*. P. Kowalski, *Modlitwa i milczenie*, s. 12.

Najpierw jednak cały świat pogrąży się w zimowym śnie, milczeniu, bezruchu, czemu sprzyja kończąca cały cykl niedźwiedzia kołysanka (*Медвежья колыбельная песня*). Cisza, absolutna stagnacja to jednocześnie sposoby odwzorowania przedkosmicznej pustki, przedinicjalnego stanu rzeczy, będącego zarazem stanem pełni, absolutnych możliwości, z którego powinno wyłonić się życie.

Przechodząc do konkluzji, należy powiedzieć, że poszczególnym porom roku Remizow przypisuje ściśle określoną symbolikę. Najczęściej nie jest ona zbyt odległa od przekonań ludowych, jednak pisarz zazwyczaj uwydatnia tylko jakiś jeden aspekt danego okresu przyrodniczego. Np. lato to głównie czas nasilającej się obecności i działalności rozmaitych istot o cechach nadprzyrodzonych, zjawisk wyłamujących się ze statystycznej normy, a zima to powolne zamieranie świata. I choć w zimowych opowieściach daje się zauważyć współwystępowanie dwóch porządków: życia i śmierci, głównie za sprawą bohaterów – nosicieli idei wiecznej odnowy życia, nie ma jakiegoś szczególnego eksponowania czynności zmierzających do odrodzenia się świata i człowieka. Natomiast dzięki licznym opowieściom inicjacyjnym zaznaczony jest proces zmiany, pokonywania przeciwności i sukcesywnego rozwoju.

Jednak najlepszym wyrazem przekonania, że koło wiecznego powrotu obraca się, że czas trwa, jest przede wszystkim tytuł całego cyklu bajek Remizowa. Poruszanie się za idącym do przodu słońcem oznacza przyszłość, rozwój, wpisując się w ciąg metonimicznych utożsamień z niebem, jasnością, porządkiem. Pisarz z całym przekonaniem wiedzie zatem swojego czytelnika ku życiu. Owo przeświadczenie o podporządkowaniu świata upływowi czasu zawarte jest ponadto w samym układzie kompozycyjnym analizowanego zbioru, zasadzającego się na opozycji parzystość/nieparzystość. W każdej z czterech części swego cyklu Remizow umieścił po siedem utworów.

Szczególnie bliska światopoglądowi Remizowa-modernisty okazała się wpisana w ludowe pojmowanie świata możliwość zaistnienia zjawisk niezwykłych, nieoczekiwanych i wyjątkowych. To dlatego w każdej części cyklu zdecydowanie dominuje sfera nadprzyrodzona, przy czym w kolejnych porach roku obserwujemy różny stopień natężenia „nieoswojonego” oraz skali, jaką przybierają poszczególne zabiegi porządkowania świata. Trzeba bowiem wyraźnie zaznaczyć, że nadnaturalne nie jest siłą dezorganizującą ludzki kosmos. Wręcz przeciwnie, ciągle aktualizuje się w postaci zasady porządkującej. Stąd tak duża ilość przywołanych przez Remizowa działań magiczno-religijnych, głównie obrzędów. Ale interesują one pisarza także ze względu na swe bogate zaplecze mitologiczne, zawarty w nich swoisty sposób widzenia i odczuwania świata. Właśnie m.in. w obrzędach Remizow

szukał reliktyw dawnego światopoglądu. Zawartość analizowanego zbioru pokazuje, że w przekonaniu pisarza źródłem takiej wiedzy miały być ponadto wywodzące się z obrzędów gry i zabawy dziecięce, wyliczanki, zagadki, zamawiania, bajki magiczne, nawet szeroko rozumiane imiona własne. Dlatego tak szczerze inkrustuje nimi swoje opowiadania, nadając nazwy nawet najbardziej nieokreślonym i dziwnym zjawiskom, postaciom.

Widać ponadto zafascynowanie nieustannym przekraczaniem granicy między *sacrum* i *profanum*, choć należałoby raczej mówić o synkryzmie obu tych sfer. To wyjaśniałoby, dlaczego poza wszelkiego rodzaju demonami, zwierzętami, antropomorfizowanymi zjawiskami, w bajkach Remizowa pojawia się szczególna kategoria ludzi, których łączy strukturalne i symboliczne podobieństwo. Są to więc osoby niejako „zawodowo” parające się magią, następnie panny czy w ogóle kobiety, a także dzieci, w tym szaleńczy Piet’ka, ponieważ ta grupa ludzi ze szczególną łatwością nawiązuje kontakt z zaświatami.

Ponadto światopogląd ludowy opiera się na poznaniu dostępnym dzięki intuicji i mitycznemu myśleniu. Ten drugi, równoległy nurt poznania i to tego, co umysłowi niedostępne okazał się także szczególnie bliski przekonaniom pisarza-modernisty.

РЕЗЮМЕ

Времена года по Алексею Ремизову

Среди писателей рубежа XIX и XX веков своеобразным отношением к сказочно-мифологической традиции выделяется Алексей Ремизов. Убедительной иллюстрацией этого является цикл сказок *Посолонь*. В первых рецензиях на книгу Ремизова подчеркивалось способность писателя вживаться в мир древних обрядов и детской фантазии, способность преодолеть прежние, преимущественно отстраненно-этнографические подходы к фольклору. Сам писатель тоже высоко ценил свою дебютную книгу, в своем дальнейшем творчестве неоднократно возвращался к ее образам и мотивам, свойствами и именами персонажей *Посолони* станут наделяться знакомые писателя. И все же *Посолонь* представляет собой прежде всего поэтическую картину времен года, поэтому именно этот ее аспект прослеживается в настоящей статье.